

Ігор Коляда, доктор історичних наук, професор
Олександр Терещенко, магістр історії, аспірант НПУ імені М.П. Драгоманова
(м. Київ)

ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ. ІСТОРИЧНІ ПОТРЕТИ

«"ВІЧНИЙ БУРЛАКА НАШОЇ ЛІТЕРАТУРИ" ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ. ЖИТТЄПИС. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ВИМІР»

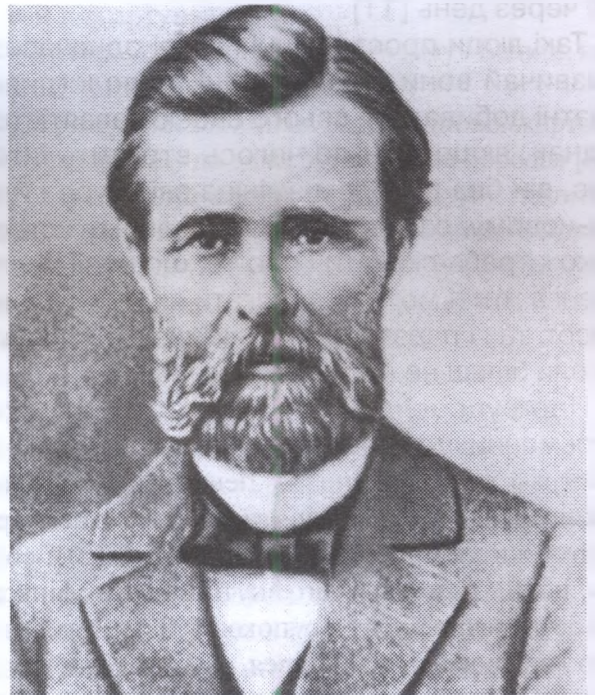
**до 180-річчя з дня народження та 100-річчя з дня смерті
(історико-популярний нарис)**

*«...І в дитинство, ніби в теплі краї
Летить душа, їй там тепло завжди»
(Ліна Костенко)*

Дитинство

Дата народження Івана Нечуя-Левицького – 13 (25) листопада 1838 року у православному календарі – день Святителя Іоанна Милостивого, Патріарха Олександрійського, тому й первістка в сім'ї Левицьких назвали – Іваном.

Також у православному календарі щодо цього дня зазначається: «Святитель Іоанн Милостивий, патріарх Олександрійський, народився на Кіпрі в VI столітті в родині знатного вельможі Єпіфанія. З волі батьків одружився і мав дітей. Коли дружина і діти святого померли, він став ченцем: строгим постником, молитовником і братолюбцем. Його духовні подвиги здобули йому популярність, і, коли овдовіла патріарша кафедра в Олександрії, імператор Іраклій і все духовенство прохали святого Іоанна зайняти патріарший престол. Святитель гідно ніс архіпастирське служіння, піклуючись про моральне і догматичне виховання пастви. Але головною своєю справою святитель вважав милостиню і благодіяння всім нужденним. На початку свого патріаршого служіння він наказав порахувати жебраків і убогих в Олександрії, яких виявилось понад сім тисяч чоловік. Всім цим нещасним святитель давав щоденне безкоштовне харчування. Два рази на тиждень, в середу і п'ятницю, він виходив до дверей патріаршого собору і, сидячи на паперті, приймав усіх нужденних: розбирав чвари, допомагав скривдженим, роздавав мило-

Іван Нечуй-Левицький

стиню. Три рази в тиждень він відвідував лікарні, надаючи допомогу страждальцям. Незадовго до смерті святий Іоанн змушений був через хворобу залишити свою кафедру і піти на о. Кіпр. Під час шляху на кораблі хворому святителю було знамення: в сонному баченні йому з'явився світлий чоловік і сказав: *"Цар царів кличе тебе до Себе"*. Це бачення благовістило швидку кончину патріарха. Прибувши на Кіпр, в рідне місто Амафунт, святитель з миром відійшов до Господа (616-620)» [10].

Іван – це ім'я має стародавню форму «Іоанн» давньоєврейського походження, що означає «Яхве (Бог) змилостивився, помилував». Однак варто зазначити, що у стародавній Юдеї вимовлялося воно зовсім по-іншому, як Йоханаан. Українська (сло'вянська) варіація – це трохи спрощена його вимова. Є також версія, що ім'я Іван походить від предка слов'ян – Вана (воїн Ван вважається онуком Перуна). Знову ж, християнство його трохи змінило, додавши лише одну букву «І». Вивчаючи походження імені Іван, також необхідно зазначити, що в XIX – на початку XX століть кожен четвертий житель Російської імперії носив це ім'я. Тут все просто: сталося це завдяки тому, що в святця він зустрівся цілих 170 разів! А це майже через день [11].

Такі люди простодушні і хитрі одночасно. Зазвичай вони прямолінійні, наполегливі і здатні добиватися всього своєю завзятістю. Однак, якщо Іван до чогось втратить інтерес, він без проблем змінює свій курс і йде по-новому, самостійно визначеному шляху. Також треба сказати і про те, що носії цього імені в житті можуть досягати як найбільших висот, так і падати настільки низько, що вже ніколи більш не піднімаються [11].

Про суперечливість вдачі та характеру письменника вказує дослідник С.Єфремов: «біограф такої людини, як Левицький, повинен одкинути од себе спокусу – глянути на це немудре зверху життя просто; повинен сам завдати собі труднощі – розгадати того внутрішнього сфінкса, що безперечно під цим супокоем та поміркованістю лагідного дідуся крився...» [4; с. 8].

Іван в дитинстві дуже потребує материнської ласки, турботи, любові. Хоча, треба відзначити, що це цілком самостійний малюк, який без проблем з самого раннього віку може подбати про себе. У колективі дитина почувується вільно, розкуто. Вміє дружити з дітками різного віку, хоча більше тягнеться до молодших, бажаючи дбати про них [11].

Про потребу в материнській любові та прив'язаність до своєї матері говорить реакція Івана на її смерть та розпач, який лишився на все життя: «Мені було тринадцять літ, як поховали мою матір. Мати любила мене більше

од усіх дітей, і як вона вмерла, то мені здавалось, що й я був повинен в той час вмерти» [3; с. 264].

Це дуже чутливі люди. Їх турбує думка оточуючих. У Іванів дуже розвинене почуття справедливості. Через це вони нерідко страждають. У таких людей відсутня інтуїція. І це нерідко призводить до виникнення негативних ситуацій. Вані не терплять компромісів, адже єдино правильним вважають свою думку. Це дуже активні люди, які встигають одночасно робити багато справ. Івани гранично товариські. Проте якщо людина їм не подобається, вони всім виглядом це йому покажуть. Це надійні і серйозні люди, на яких можна покластися у складній ситуації [11].

Про категоричність та впертість, нетолерантність до поглядів інших, що було характерне для Івана Семеновича, дізнаємось зі спогадів Марії Грінченко, наприклад, при обговоренні питання щодо українського правопису: «...крий Боже, як він кидав старовину і починав говорити про нове і зараз же починав «страшну» розмову. Це нове — були «13 правописних та діалектологічних форм», з якими воював, або за які обставав Іван Семенович. Не пам'ятаю тепер їх усіх. Пригадую тільки, що велику зненависть він мав до і та до апострофа (він писав – сімя, а не сім'я). Так саме люто ненавидів й на кінці в прикметниках у місцевому відмінкові і страшно обстоював за те, що писати – на зелені траві, у сиві шапці і запевняв, що так говорить якась там величезна частина України, бо він же багато год ходить до св. Варвари (Михайлівський монастир) і там розмовляє з прочанками, опріче того розмовляв з двірниками і з бабами, що носять молоко, і впевнився, що... І коли доходило до прочанок та до двірників, то це вже було просто нещастя: Іван Семенович страшно гнівався і не говорив, а викрикував свої впевнення... Ці нещасливі форми кілька років мучили Івана Семеновича і його, такого доброго й чемного, доводили часом до лютости, до грубости» [2; с. 112-113].

Так, це відмінний, відданий товариш, який завжди готовий прийти на допомогу і віддати все для благополуччя близької людини. Але тут же треба зазначити, що навіть самому близькому другові Ваня ніколи не пробачить зради або непорядності. Адже справедливість для таких людей дуже і дуже важлива.

Двері будинку для товаришів у Івана завжди відкриті.

Осінній Іван – це товариська і щира людина. Однак при цьому імпульсивний і непередбачуваний, що часто лякає або насторожує оточуючих [11].

Нечуєве дитинство оминули злигодні. Порівняно з навколишніми селянами родина священика жила у добрі й достатку. Та понад усе від селян-кріпаків їх відрізняло те, що вони були вільні. Як і в багатьох мемуаристів, Нечуєві спогади про дитинство сповнені ностальгією. Іван Семенович у листі до О.Кониського так згадував про своє дитинство та батьківську хату: «Наш дом був старинний, непросторний, з великими сіньми серед дому, з пекарнею й хижкою по один бік, з світлицею та кімнатою – по другий. Я, брат і сестра спали в пекарні на полу коло нашої няньки, баби Мотрі, бо в горницях не було місця. Я переймав од баби Мотрі і наймичок всі пісні, які тільки вони співали ввечері та вдосвіта за роботою, і всі казки, які розказувала баба Мотря!» [3; с. 264-265].

У одному з ліричних відступів оповідання «Живцем поховані» І.С.Нечуй-Левицький розповідає про свої літа проведені вдома, про побут своєї родини, де народні звичаї, обряди, жарти та дотепи користувалися великою шаную. «Мої думки, – пише І.С.Нечуй-Левицький, – несамохіть перелетіли в давню давнину, в світлицю мого діда. Перед моїми очима одразу виникли сивобороді діди з поморщеними щокми, але здорові, кремезні, веселі, з народною мовою на устах, з народними жартами в розмові (...). Я ніби почув їх голоси з далекої минушості...» [3; с. 267].

У дитинстві малого Івана, за значенням свого впливу, другою жінкою після матері була його нянька – бабця Мотря (мамина родичка й землячка), яка, як матір, також розповідала казки, співала народних пісень. Вона справила неабиякий вплив на формування уявлень хлопця про оточуюче життя, його знайомство з життям та побутом українських селян: «Баба Мотря часто водила мене з собою по селу на хрестини, на весілля й на похорони. Мене дуже лякала та картина, як родичі й діти опадуть мертве тіло й страшно голосять, понахиливши рядом голови! Баба Мотря водила нас в гості до

старого Коркішки, і до баби бранки Радчихи, де нас інтересували здорові вишивані рушники на стінах та повиліплювані на грубах здорові орли» [3; с. 267].

У роки зрілості Іван Семенович відмічав роль свого дідуся та бабусі у знайомстві та вивченні перлин української мови: «У нашій сім'ї всі говорили по-українській. При батькові доживав свій довгий вік до 90 літ дід Степан Левицький, доживала віку матрина мати, і обоє вони, як і моя мати, не вміли й слова по-великоруській» [3; с. 264].

У дитинстві Іван любив рибалити. І ось таку бувальщину і по нині про дитинство свого знаменитого земляка переказують у Стеблеві: «Якось він пішов до місцевого діда Терешка, аби випросити волосіні з кінського хвоста, на вудку. А той пожартував:

– Голубе, де я тобі волосіні візьму? Бачиш, яка у мене здорова лисина!

Не розгубився хлопець і собі відповів жартом:

– Гаразд, піду до дяка, У того довга борода» [9].

Не менш значимим у формуванні підлітка мало його товаришування з сільськими однолітками. «У довгі зимні досвітки я було чую пісні дівчат через сон, і мені було в сні показувалися ті образи, про які співали дівчата, тільки трохи переіначені» [3; с. 264-265].

Одним із найщиріших друзів підлітка був веселий сільський хлопець, погонич батьківських коней Антон Радзивилівський. Цей Іванів товариш багато років супроводжував його у поїздках до Богуславського духовного училища та Київської духовної семінарії. У нарисі «Українські гумористи та штукарі» Іван Семенович тепло згадує веселого товариша: «Бувало їдеш з ним у дорозі, неначе слухаєш у театрі читання комічних оповідань» [1; с. 378]. Смішні примовки, приказки, прислів'я та народні пісні цього парубка запали в душу майбутнього письменника, і ними він користувався все життя [6; с. 31].

Дитинство майбутнього письменника проходило безтурботно серед мальовничих краєвидів долини річки Рось – у цих місцях вона особливо красива. Береги річки тут високі та скелясті, схожі на розсип чималих каменюк – місцями вкриті лісом. Річка, прориваючись через каміння, створює водоспади та пороги.

Архієпископ Херсонський Дмитрій

Природа стала основою для формування естетичних смаків та мистецьких зацікавлень. Рідні з дитинства пейзажі згодом розкриваються неповторними образами у творах прозаїка Нечуя-Левицького.

Івану рано довелося полишити рідний дім, відправляючись на навчання, оскільки як син священика він мав обов'язково здобувати освіту в духовних навчальних закладах відповідно до змін у приписах, за якими таких дітей віддавали до школи вже не у дванадцять, а у вісім років.

З кінця XVIII ст., зазначає сучасний український дослідник Ігор Лиман, російська імперська влада розпочала боротьбу за те, аби священики та церковнослужителі не залишали дітей вдома, прагнучи якомога швидше влаштувати їх до парафії, але йшли на витрати і віддавали їх у навчання. Зобов'язуючи підлеглих духовного відомства вчитись, єпархіальна влада мала на увазі навчання саме в семінарії: діти священиків та церковнослужителів не були такими вільними в обранні закладу, як представники дворянства чи купецтва. У 1787 р. указом

Катеринославської духовної консисторії священик І.Єлчинський був підданий штрафуванню за те, що віддав сина у навчання не до семінарії, а купцю, який обіцяв вивчити його ремесла годинникаря. За правління Павла I можливість підлеглих духовного відомства отримувати освіту не в духовних установах була ще більш обмежена: синодальним указом від 31 жовтня 1798 р. заборонялось направляти учнів семінарії в інші навчальні заклади та у світське відомство без згоди Синоду. Вже 7 березня 1799 р. були внесені зміни в порядок отримання відповідного дозволу. Відтепер без згоди Синоду не могли звільнитись у світське відомство лише студенти богослов'я і філософії. Втім, Павлу I здалося, що поступка зроблена занадто велика, і 27 травня 1800 р. ним було заборонено звільняти семінаристів з духовного відомства без попередньої передачі кожної справи на особистий розгляд імператора. У тому ж 1800 р. Синодом було підготовлено указ про перебування учнів у семінаріях до тих пір, доки вони не знайдуть місця при церкві. Зміни, спрямовані на перехід до світських відомств випускників духовних училищ, настали на початку 1860 р., коли за пропозицією обер-прокурора Синоду в Петербурзі був сформований спеціальний комітет, який мав розглянути звіти єпархіальних архієреїв та семінарських ректорів про стан духовної освіти на місцях. Головою комітету став архієпископ Херсонський Дмитрій, який на той час був присутнім. Синоду для виправлення ситуації Дмитрієм був запропонований комітету проект, згідно з яким повний курс семінарського навчання мав охоплювати 12 років, 8 з яких вихованці навчались у духовній гімназії (трансформованій з повітового училища), а 4 – власне в семінарії (причому і семінарія, і гімназія складали єдиний навчальний заклад). Першу ступінь освіти Дмитрій пропонував зробити досить демократичною, даючи можливість вихованцям отримувати знання переважно із загальних дисциплін і після завершення 8-го року навчання користуватись правами осіб, які закінчили світські середні навчальні заклади. Після цього випускники могли

б ставати викладачами народних училищ, виходити з духовного відомства або ж вступити до семінарії. Причому, якщо в гімназії могли навчатись усі бажаючі діти духовних осіб, то кількість місць у семінарії залежала від потреб єпархії в парафіяльному духовенстві, підготовка якого і була безпосереднім завданням останніх чотирьох років навчання [5; с. 210].

Ази грамоти малий Іван здобув вдома, а коли йому пішов сьомий рік, то його батько Семен Степанович одвіз до дядька Отропа Лук'яновича Трезвинського в сусіднє містечко Богуслав. Дядько був учителем у Богуславському духовному училищі і мав підготувати свого небожа Івана до вступу на навчання до училища [8; с. 45]. «На сьомому році літом мене одвезли заправлятися в Богуслав, за 20 верстов од Стеблева. В Богуславському духовному училищі був учителем мій дядько Євтроп Лук'янович Трезвинський. Я прожив у нього літо з одним польським хлопцем таки з Стеблева, вчився і в клас не ходив. Потім дядько оженився і став священиком в селі Семигорах, коло самого Богуслава. На зиму й на ціле літо мене оддали до дядька в Семигори. Дядько вчив мене дуже добре, і мені легко було в нього вчитись. На дев'ятому році мене одвезли в Богуславське духовне училище, при монастирі, за містечком, над Россю», – згадував згодом сам Іван Семенович [3; с. 265].

Отже, цілком справедливим є погляд сучасного канадського нечуєвознавця М.Тарнавського, що «у XIX ст. усі українські письменники чоловічої статі були у невідплатному боргу перед своїми матерями та/або нянечками, і Нечуй не виняток. Логіка тут проста. Письменник мусить спершу здобути освіту, а для цього треба, щоби батько хотів для сина успішної кар'єри. У всіх школах (крім хіба сільських, як та, що її намагався заснувати Нечуйв батько) викладали російською. Це відривало юнака від українських коренів і старосвітських сільських звичаїв разом із мовою. Посилювала цей розрив ще одна важлива майбутньому письменникові риса – потяг до високої культури. Уявімо собі, що, попри, всі перешкоди, юний письменник усе ж таки вирішував писати українською – через романтичне захоплення народом, політичне рішення

підтримувати українське чи прозаїчний інтерес до життя нижчих верств. То де ще письменник знайшов би мовні, виражальні, тематичні й ідеологічні засоби для своїх творів, як не в рожевих спогадах про дитинство, коли він мав прямий зв'язок з усною народною творчістю? І цей зв'язок зазвичай відбувався через маму, няньку, друзів дитинства чи інших природних носіїв української культури» [7; с. 26].

ЛІТЕРАТУРА

1. Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів: у 10 т. / редкол.: Н. Є. Крутікова (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1965 – 1968. Т. 5 : Прозові твори / ред. тому О. Є. Засенко, упоряд. та прим. О. В. Мишанича. – 1966. – 452 с.
2. Грінченко М. Спогади про Івана Нечуя-Левицького / М. Грінченко / Україна. – 1924. Кн. 4. – с. 111–127.
3. Зібрання творів: у 10 Т.: К.: Наукова думка. Листи – 1968, – Т. 10. – с. 250-300.
4. Єфремов С. Іван Левицький Нечуй / С. Єфремов / Лейпциг: Головна українська накладня, 1925. – 72 с.
5. Лиман І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX ст. / І.Лиман / Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2004. – 488 с.
6. Побірченко Н. Проблеми виховання підростаючого покоління в педагогічній спадщині Івана Нечуя-Левицького [Текст]: монографія / Н. Побірченко / Умань: РВЦ "Софія", 2008. – 184 с.
7. Тарнавський М. Нечуваний Нечуй. Реалізм в українській літературі / М.Тарнавський / авториз. пер. з англ. Я.Стріхи. – Київ: Лаурис; Торонто: Наук. т-во ім. Тараса Шевченка в Канаді, 2016. – 289 с.
8. Хаврусь С. Любов і мрії мудрого Нечуя: літературознав. розвідки / С.Хаврусь / Черкаси: Інтеграл – Техноімпекс, 2013. – 150 с.
9. Нечуй-Левицький. Усамітнений у слові [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://espresso.tv/article/2015/04/12/nechuy_levycky_u_samitnenny_u_slovi
10. Краткое житие святителя Иоанна Милостивого, патриарха Александрийского [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://azbyka.ru/days/sv-ioann-milostiviy>
11. Походження імені Іван. Таємниця і сумісність імені [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://poradu.pp.ua/nauka/20400-pohodzhennya-men-van-tayemnicya-sumsnstmen.html>